

INFLUÈNCIES FRANCESES DEL PASSATGE «LA MALEÏDA». CONTRIBUTIÓ A L'ESTUDI DE LES FONTS DE CANIGÓ

Narcís GAROLERA

Verdaguer i la Maladeta

Un viatge per terres gascones, el mes d'agost de 1877, permeté a Verdaguer de contemplar, per primera vegada, el massís de la Maladeta.¹ Cinc anys després, el 22 de juliol de 1882, el poeta empenia l'ascensió al pic d'Aneto, el cim més alt d'aquella cadena de muntanyes,² seguint la ruta habitual dels excursionistes procedents del balneari de Luchon. D'aquesta data, o de poc després, són les anotacions en prosa que testimonien la referida ascensió³ i que tenen molts punts en comú amb els versos del cant que Verdaguer dedicà a aquest massís en el seu poema *Canigó*.

Durant la llarga excursió pirinenca de l'estiu de 1883, Verdaguer té ocasió d'admirar novament la Maladeta des del pic de Comalofoño, el cim més alt del massís de Besiberri, i en consigna unes breus impressions literàries en prosa,⁴ amb imatges semblants a les contingudes en el passatge canigonenc intitulat «La Maleïda». I en l'extens dietari d'aquesta excursió —com en el de l'excursió de l'estiu precedent— hi ha moltes anotacions sobre els diversos noms que rep el massís de la Maladeta, i sobre llegendes i tradicions que s'hi relacionen.

A diferència de França, en què aquest massís muntanyenc rebé, al llarg del segle XIX, un tractament literari continuat —afavorit, sens dubte, pel muntanyisme incipient i pel creixent turisme de balneari—, a Catalunya, i a Espanya en general, hi ha poques referències literàries a la Maladeta anteriors a Verdaguer. A començaments del segle XX, encara, un experimentat excursionista català escrivia: «Jo, aquesta muntanya, la conec per mossèn Cinto».⁵ Si, des del punt de vista excursionista, Verdaguer és un dels primers catalans que petja el cim més alt del Pirineu,⁶ hi ha, com en el cas del Canigó, un abans i un després de Verdaguer en la literatura sobre aquest massís, fins i tot si els escriptors que se n'ocupen són francesos.⁷

«La Maleïda» i *Canigó*

Els primers esborranys del cant intitulat «La Maleïda»⁸ no poden ser

anteriors —segons les deduccions caligràfiques de Josep M. Solà i Camps—⁹ a l'estiu de 1882, i una versió quasi definitiva del poema¹⁰ no pot ser posterior a la publicació de *Canigó*, a la darrereria de 1885.

La crítica coetània no sabé valorar degudament la complexitat formal i conceptual de *Canigó*, i qualificà de «digressions» que entorpien la trama peces com «La Maleïda».¹¹ Joan Sardà parla d'«amplificacions descriptivas» i considera tot el cant IV un «*hors d'oeuvre*».¹² Un altre crític veu en aquest cant «un curso de orografía», tot i que l'adjectiva de «poética», i troba que les rimes de «La Maleïda» són «propias para la descripción».¹³ Teodor Llorente s'hi refereix com a «joya riquísima del cintillo de diamantes [del cant IV]» i proposa anomenar aquest fragment «himno de la Maladetta [*sic*]».¹⁴ Tolrà de Bordas, en el pròleg a la traducció francesa de *Canigó*, qualifica «La Maleïda» d'episodi líric del gènere descriptiu,¹⁵ i el considera una composició «grandiose et vraiment homérique [...] éblouissant[e] de pensée et de coloris».¹⁶ Ramon D. Perés parla de la «grandeza» i l'«escultural belleza» de les seves estrofes, i diu que aquestes formen «una verdadera oda de tal aliento é imaginación que entre los modernos sólo Victor Hugo hubiera sido capaz de escribirla».¹⁷ Tot seguit, en proposa una versió castellana i hi subratlla «una originalidad y fuerza de fantasía no comunes». En aquest cant —afegeix— «hay [...] algo de homérico, [...] y en sus imágenes algo de la olvidada grandeza de la poesía india, algo de aquella otra que es característica de los poetas rusos, de los del Norte en general y de los de la moderna Grecia». I conclou: «La base de todo es la ampliación, la hipérbole á lo Victor Hugo [...] una magnífica muestra de poesía antigua».¹⁸

En la carta que adreçà a Verdager, poc després d'haver llegit *Canigó*, Menéndez y Pelayo confessa al poeta que «La Maleïda» «es un trozo de poesía ciclópica, tallada en roca y verdaderamente colosal», i que fragments com aquest «igualan ó superan a los más celebrados de Victor Hugo», amb qui Verdager té «un remoto aire de familia».¹⁹

Ultra les versions castellanes, en prosa, de Perés²⁰ i de Nogués i Taulet²¹ —i la que preparà, en versos blancs decasillàbics, el comte de Cedillo en la seva traducció castellana de *Canigó*—,²² aparegueren ben aviat versions franceses²³ i italianes²⁴ d'aquest passatge del cant IV del poema verdaguerià, que en demostrarien l'interès específic com a composició autònoma.

Models i fonts

Al setembre de 1885, mentre afegia algunes notes als versos de *Canigó*, Verdager constatava que, en qüestions bibliogràfiques i documentals, «assi, y sobre l Pirineu, no tenim res».²⁵ És lògic de suposar, doncs, que el poeta s'hagués procurat, durant la llarga gestació del poema, informacions i models literaris que li poguessin ser d'utilitat per a la confecció d'aquella obra. A manca d'obres catalanes i castellanes sobre el Pirineu, Verdager havia anat aplegant un nombre considerable de volums francesos sobre el tema, molts

d'ells adquirits probablement durant el viatge per terres occitanes de 1877, aprofitant les estades al Vallespir, el 1879 i el 1880, i abans d'emprendre les llargues excursions pirinenques de 1882 i 1883, o en el curs mateix d'aquests itineraris.²⁶

A més d'aquests volums centrats en el Pirineu, Verdaguer degué tenir en compte diverses obres franceses de gèneres i propòsits molt variats: llibres de viatges —sobretot impressions alpines—, tractats divulgatius de geologia i de geografia, estudis històrics, reculls de folklore, i, és clar, composicions poètiques de tema muntanyenc. Confirmen aquesta suposició les nombroses marques de lectura i alguna intervenció autògrafa del poeta en els exemplars de la seva propietat, conservats a la Biblioteca de Catalunya.

Les influències d'aquestes obres franceses en *Canigó*, i més concretament en el fragment del seu cant IV intitulat «La Maleïda», són, a parer meu, importants. Provaré de fer-ho veure a continuació.

a) Títol

Em sembla significativa, per a la qüestió que ens ocupa, la doble intitulació d'aquest cant: «La Maleïda (Maladetta)». D'una banda, el títol pròpiament dit reflecteix la denominació popular catalana del massís pirinenc;²⁷ de l'altra, l'aclariment entre parèntesis remet al terme usat —amb una grafia italianitzant— pels autors francesos que es referien al massís i que Verdaguer havia pogut llegir.

b) Tema

El massís de la Maladeta, amb els cims més alts del Pirineu, havia tingut, en autors francesos, un profús tractament literari al llarg de tot el segle XIX. L'establiment d'estacions termals al vessant septentrional del massís i la proximitat del circ de Gavarnia —d'esment obligat en tots els «voyages aux Pyrénées»—, propiciaren la referència a aquesta muntanya en obres d'autors francesos com el comte de Marcellus (1826) o Hippolyte Taine (1858), que Verdaguer va tenir ocasió de conèixer. Però, al costat d'aquestes referències en obres «majors» de la literatura francesa de viatges, cal no menystenir la influència que degueren tenir en Verdaguer títols «menors» d'aquest gènere, com una monografia local de Louis Ferrère —que dedica a la Maladeta tot un capítol—,²⁸ o un relat excursionista de Stéphen Liégeard —que incorpora estrofes d'una oda seva dedicada a aquest massís.²⁹

Pel que fa a composicions poètiques de tema muntanyenc, cal destacar les que Verdaguer podia conèixer —en posseïa diversos volums— de Victor Hugo, de Lamartine, o d'altres poetes romàntics francesos, de provada influència en la seva obra.³⁰ En aquest sentit, crec que cal prendre com un model del cant verdaguerià «La Maleïda» el poema hugonià intitulat «Désin-

téressement», que es publicà, sota l'epígraf «Les montagnes», en la segona sèrie de *La légende des siècles*.³¹ Tot i que Hugo dedica aquesta sonora composició al Mont Blanc, per cantar-ne, hiperbòlicament, la majestuositat i la grandesa sobrehumana, tot fa pensar que Verdaguer el degué tenir present quan decidí compondre el seu cant a la Maladeta. A part la relació que estableixen entre aquests dos gegants de les muntanyes d'Europa —dels Alps i dels Pirineus, respectivament— la majoria d'escriptors francesos del segle passat,³² les nombroses coincidències retòriques entre el poema d'Hugo i el cant de Verdaguer permeten de suposar una influència directa de l'un damunt de l'altre.

Verdaguer podia llegir, també, poemes incorporats —de vegades fragmentàriament— en obres franceses d'altres gèneres, sobretot en llibres de viatges. El comte de Marcellus, per exemple, inclou, en el seu *Voyage dans les Hautes Pyrénées*, diverses composicions que tenen per tema la sublimitat de la muntanya. Verdaguer hi podia llegir estrofes com aquestes:

Quelle main, des rochers aplanissant la cime,
arretâ les torrents au milieu des vallons;
et, maîtrisant leurs cours, suspendit un abîme
sur le sommet des monts?

Qui sut, ouvrant au fleuve une secrète issue,
déchaîner la fureur de ses flots courroucés?
Qui fixa les amas de neige suspendue
sur les rocs hérissés?

Quel bras lance la foudre, amoncelle l'orage,
disperse les vapeurs au haut du firmament;
et, rassemblant les eaux, les couvre d'un nuage,
comme d'un vêtement?

Quelle voix parle au vent, commande à la tempête,
donne aux plaines des fleurs et des prés toujours verts,
et condamne des monts l'inaccessible faite
à d'éternels hivers?

C'est la voix de celui dont la toute-puissance
créa le chêne altier et le faible arbrisseau;
celui qui de la mer creusa le gouffre immense,
et le lit du ruisseau.³³

D'altra banda, un divulgador de la literatura muntanyenca des d'una òptica simbolista i cristiana —l'esmentat Louis Ferrère—³⁴ reproduïx molts fragments de poemes francesos que tracten l'alta muntanya. Així, per exemple, en un capítol dedicat per aquest autor a la Maladeta, Verdaguer hi podia haver llegit els següents versos de Delille:

Là le temps l'un sur l'autre entasse les hivers,
 l'oeil ébloui n'y voit que de brillants déserts,
 que des plaines de neige ou des rochers de glace
 dont jamais le soleil n'effleura la surface;
 des frimats éternels et des brouillards épais
 éteignent tous ses feux, émoussent tous ses traits;
 et soit que le jour naisse, ou qu'il meure dans l'onde,
 la nature y sommeille en une horreur profonde.³⁵

O aquests altres, de Dulord, a propòsit de les esquerdes en les geleres de la Maladeta:

Mais entre ces deux pics à sourcilleuse cime,
 à vos yeux effrayés s'offre un profond abîme,
 quelle cause a formé le précipice affreux?
 Serait-ce des torrents le cours impétueux,
 qui parmi les rochers s'échappe d'âge en âge?
 Non, d'un agent plus fort cet abîme est l'ouvrage;
 au centre de la terre, avec effort bridé,
 et dans ses souterrains par le feu débandé,
 l'air frémit en vainqueur que l'obstacle courrouce,
 il s'élance, et soudain une horrible secousse
 de la glace ébranlée a fracassé les flancs.
 Elle s'est entr'ouverte: sous ses éboulements
 on voit jaillir puissante une nouvelle source,
 d'un rapide torrent ils ont troublé la course;
 plus loin un mont superbe à grand bruit s'est perdu,
 et l'abîme effroyable à l'instant a paru.³⁶

Una correcció autògrafa de Verdaguer en un vers d'unes estrofes de Victor Hugo reportades per Ferrère,³⁷ provaria una lectura atenta d'aquest text, descobert potser en aquell llibre de viatges. Igualment podem pensar que, tot cercant informació sobre Benasc i el port de la Picada, al capítol que Ferrère dedicà a aquests punts de la Maladeta, hi pogué llegir dues estrofes de l'oda hugoniana «Les deux îles», de tema muntanyenc i de mètrica semblant a la que Verdaguer farà servir en «La Maleïda»:

Ainsi, quand vous passez au pied d'un mont sublime,
 longtemps en conquérant vous admirez sa cime,
 et ses pics, que jamais les ans n'humilieront,
 ses forêts, vert manteau qui pend aux rocs sauvages,
 et ces couronnes de nuages
 qui s'amoncellent sur son front!

Montez donc, et tentez ces zones inconnues!—
 Vous croyez fuir aux cieux... vous vous perdez aux nues!
 Le mont change à vos yeux d'aspect et de tableaux;
 c'est un gouffre, obscurci de sapins centenaires,
 où les torrents et les tonnerres
 croisent des éclairs et des flots!³⁸

c) Mètrica

En les composicions poètiques franceses de tema muntanyenc —o dedicades específicament a la Maladeta— que Verdaguer podia llegir, el vers adoptat és sempre l'alexandrí, el més escaient per a les descripcions. Si el poema presenta una estructuració estròfica —de quatre, cinc o sis versos—, el darrer vers de cada estrofa és sempre més breu que els anteriors —de vuit síl·labes, o de sis. En alguna composició, com en les estrofes d'Hugo que acabo de reportar, són dos els versos breus que clouen la sextina.

Pel que fa a l'estrofa de sis versos adoptada per Verdaguer en «La Maleïda» (cinc alexandrins i un hexasíl·lab, amb rima consonant A-A-B-C-C-B i amb idèntic esquema accentual: A = femenins, B = masculins, C = femenins),³⁹ el precedent més reculat que n'he sabut trobar, en obres que havien pertangut al poeta, figura en el poema «Pan» —datat «Novembre 1831»— del recull hugonià *Les feuilles d'automne*.⁴⁰ Idèntic estrofisme presenta el poema XXI —datat «18...»— de *Les chants du crépuscule* del mateix autor.

També se serveix d'aquest tipus de sextina el poeta francès Théophile Gautier en el poema intitulat «Les yeux bleus de la montagne» —datat «Guadarrama, 1840»—, del recull *España, 1845*.⁴¹

Tanmateix, per a la identificació del model mètric utilitzat per Verdaguer en «La Maleïda», m'haig de referir a la composició de Stéphen Liégeard intitulada justament «La Maladetta» —publicada, el 1865, a Tolosa de Llenguadoc—,^{41bis} que Verdaguer degué conèixer fragmentàriament, a partir de cinc estrofes que l'autor en reproduí en un relat de la seva ascensió al pic d'Aneto.⁴² La transcripció sencera en l'apèndix.⁴³

Cal tenir en compte, però, que, abans que Verdaguer se'n servís per compondre «La Maleïda», aquesta estrofa —de probable origen francès— havia estat utilitzada en català per Teodor Llorente en dues poesies publicades el 1864 i el 1876.⁴⁴

d) Motius

«La Maleïda» inclou una llegenda relacionada amb aquell massís (estr. 17-20), que Verdaguer va recollir, en la seva versió catalana, al quadern de notes de l'excursió de 1882, al seu pas pel Pallars Sobirà, de boca del rector de Surri.⁴⁵

La llegenda —uns pastors convertits en roques per no haver volgut fer caritat a un pobre— ja havia estat aplegada, al segle XVIII, per l'historiador Serra i Postius,⁴⁶ però Verdaguer en conegué la versió gascona en una de les guies turístiques franceses que manejava tot anant d'excursió.⁴⁷

Verdaguer dedica tres estrofes a l'orogènia del Pirineu (estr. 25-27), basades en la hipòtesi plutònica o volcànica, proposada pels geòlegs de l'època i difosa àmpliament pels divulgadors científics contemporanis. El poeta havia pogut llegir en Reclus, Michelet i Taine explicacions de l'origen d'aquella serralada, amb esments concrets, de vegades, a la formació de la Maladeta. Vegem-ho.

El geògraf Élisée Reclus escrivia al primer volum de *La terre*, dedicat als continents:

Les révolutions géologiques du globe ne seraient autre chose que le contre-coup des ondulations souterraines de cet enfer caché [*una mar, en moviment, de laves i de roques foses*], les montagnes [...] seraient les rides figées de cet océan de feu...⁴⁸

Més literari —però més pertinent per al que aquí interessa— és l'historiador Michelet, a *La Montagne*:

Ce n'est pas à l'historien d'expliquer les Pyrénées. Vienne la science de Cuvier, de Buch, d'Élie de Beaumont. Qu'ils racontent cette histoire antéhistorique [...] quand la nature improvise sa prodigieuse épopée, quand la masse embrasée du globe souleva l'axe des Pyrénées, quand les monts se fendirent, et que la terre, d'un titanique enfantelement, poussa contre le ciel la noire et chauve *Maladetta*. Cependant une main consolante revêtit peu à peu les plaies de la montagne de ces vertes prairies qui font pâlir celles des Alpes...⁴⁹

El positivista Taine, al seu *Voyage aux Pyrénées*, dedica unes pàgines a explicar la formació de la serralada, que presenta en dues etapes: la primera, «plutònica» —emersió volcànica de mineral fos—, i la segona, «neptuniana» —recobriments de terra i animals marins, provocat per l'embat de l'oceà. En transcriure els fragments que es reflecteixen més exactament en el text poètic de Verdaguer (estr. 26):

Ce pays était une mer d'abord déserte et bouillante, puis lentement refroidie, enfin peuplée d'êtres vivants et exhaussée par leurs débris. Ainsi se formèrent les calcaires anciens [...] et plusieurs des terrains secondaires [...].

Cette croûte se fendit, et une longue vague de granit fondu s'éleva, formant la haute chaîne [...] de la Maladetta [...].

La masse liquide de granit s'empâta dans les roches; les couches les plus basses se changèrent en ardoise sous la tempête embrasée; les terrains plats se redressèrent et se renversèrent [...].

Enfin l'Océan se déplaça, peut-être par le soulèvement de l'Amérique; du sud-ouest une mer vint s'abattre sur la chaîne. [...] Ce fut une destruction épouvantable d'animaux marins. [...] La mer roulante, arrachant son lit, le charria contre la muraille de rochers, [...] l'entassa sur les cimes, mit une montagne sur la montagne, couvrit l'immense écueil...⁵⁰

I potser no foren alienes a la redacció d'aquestes estrofes de «La Maleïda» les pàgines que Alexandre Dumas dedicà a la formació de les muntanyes, a partir de les hipòtesis volcànica i neptuniana, en les seves *Impressions de voyage*.⁵¹ Els darrers versos de l'estrofa 26 del poema pirinenc, si més no, semblen tenir en compte aquestes ratlles de Dumas:

La partie la plus élevée des Pyrénées est couverte de roches calcaires où l'on aperçoit des empreintes d'animaux marins.⁵²

Pel que fa a les observacions sobre els perills de les geleres, explicitats pel poeta en l'estrofa 22 d'aquest cant, es corresponen amb les anotacions en prosa del relat de l'ascensió de Verdaguer al pic d'Aneto, l'estiu de 1882.⁵³ Doncs bé: en totes dues manifestacions literàries —sobretot en les anotacions en prosa—, i deixant de banda una versemblant experiència personal, hi podem suposar models literaris francesos, entre els quals destacaria Alexandre Dumas i Stéphen Liégeard. El primer reporta, en les seves esmentades *Impressions de voyage*, una ascensió al Mont Blanc, de 1786, en la qual, a més de parlar de «ponts de Mahoma», fer esment del «Mont-Maudit», descriure geleres d'esquerdes espantoses, i destacar tota mena d'adversitats físiques (vent, boira, etc.), el protagonista de l'aventura narra el perill que hi va viure —molt semblant al que relata Verdaguer—:

[...] je sentis, avec mon bâton, que la glace manquait sous mes pieds: j'étais au bord de la grande crevasse [...] où ils sont morts à trois [...]⁵⁴

Per la seva banda, Liégeard anotava, hiperbòlicament, en el relat de la seva ascensió a l'Aneto, onze anys abans de la de Verdaguer:⁵⁵

Nous ne tardons pas [...] à rencontrer des perfides crevasses. [...] la plupart ont cent [mètres] de profondeur; plusieurs sont insondables. Penché sur le bord de ces fentes à vives arêtes [...] je prends un âpre plaisir à plonger l'oeil dans leurs abîmes.⁵⁶

I ho rematava amb l'evocació d'una vivència personal:

Tout à coup un cri m'échappe: la croûte glacée s'est effondrée sous moi, le sol me manque absolument et j'éprouve l'indéfinissable sensation de vide.⁵⁷

Comentaré, finalment, unes quantes figures retòriques d'aquest cant, que poden tenir origen en textos literaris francesos, presos com a models per Verdaguer.

Les hipèrboles que omplen aquesta oda, i li donen el to de grandiositat que el tema exigeix, tenen un clar parallelisme amb les que conformen el poema «Désintéressement», de Victor Hugo.⁵⁸ Les estrofes inicials del cant de Verdaguer es corresponen, des d'aquest punt de vista, amb els primers versos del poema hugonià, i fins i tot presenten sorprenents coincidències metafòriques: el «formidable chêne» d'Hugo és un «olímpic avet» en els versos de Verdaguer, i els «bouleaux» que hi oposa el poeta francès són els «salzes» i el «re-boll» de l'autor de *Canigó*. Al començament de tots dos poemes s'esmenta Jehovà, a qui la Maladeta «serviria [...] de trono» (Verdaguer), o als peus del qual «les monts» són «relief sombre / de la terre pétrie» (Hugo). Semblantment, les metàfores dedicades per Verdaguer a la Maladeta presenten més d'una coincidència amb les que aplica Hugo al Mont Blanc: «tità» (estr. 7) = «Titan» (v. 37); «corona» (estr. 6 i 10) = «tiare» (v. 48)...⁵⁹

La prosopopeia usada per Verdaguer per descriure el cim més alt del Pirineu té molts parallelismes amb la que serveix a Hugo per exaltar el Mont Blanc: «lo Goliath d'eix rengle de filisteus déforme» (estr. 4) = «comme Samson parmi les enfants d'Amalec» (v. 3), tot i que potser caldria veure en aquest vers de Verdaguer, i en el primer de la mateixa estrofa —«Cabdill és d'eix exercit en ordre de batalla»—, la influència directa d'una descripció metafòrica de la Maladeta formulada, en prosa, per Louis Ferrère: «Au milieu de toute cette armée innombrable de pics, [la Maladeta] en est le Goliath.»⁶⁰ I també Taine parla de «ce terrible bataillon [de muntanyes]», enmig del qual «la Maladetta lève d'un élan son grand spectre».⁶¹

La metàfora verdagueriana dels «plecs del seu vestit» (=les geleres) amb què la muntanya «paranys amaga horribles» (=les esquerdes), del vers tercer de l'estrofa 23 de «La Maleïda», es correspon amb la comparació del vers 22 del poema d'Hugo dedicat al Mont Blanc: «[...] tendant ses glaciers comme des blanches toiles». I la imatge amb què Verdaguer descriu una tempesta en aquells paratges —«fuet de flames, lo núvol a la serra / amb llamps va percutint» (estr. 10)— sembla un ressò dels versos 52-53 del poema hugonià: «il tire du fourreau, comme son yatagan, / la tourmente [...]».

Hi ha, en el poema d'Hugo i en el de Verdaguer, més coincidències formals. N'esmentaré tan sols una altra, que em sembla prou important: l'«Àngel bell» o «Àngel de la pàtria, que guarda els Pirineus» (estr. 24), contraposat a l'«àngel maleït» o «dels abismes» (estr. 23), té un equivalent en la figura de «l'archange» del Mont Blanc, que «à son sommet vient aiguïser son glaive» (v. 45).

Altres fonts literàries o models formals podien fornir a Verdaguer figures retòriques per al seu poema pirinenc. Relacionaré tan sols algunes obres d'autors francesos precedents o coetanis, conegudes del poeta català.

La visió hiperbòlica i fantasiosa de l'estrofa vuitena de «La Maleïda» —que té una rèplica en prosa en les anotacions de l'excursió de 1882⁶² sembla tenir present les consideracions panoràmiques del comte Russell, un dels primers que petjaren els cims de la Maladeta:

Je ne saurais décrire ici l'incommensurable panorama qui se déroule du haut du Néthou: on a toute la chaîne des Pyrénées sous les pieds, et presque rien, que de la vapeur, dans l'horizon, surtout sur l'Espagne [...]. On est ici comme dans l'espace, et l'horizon visuel [...] tombe dans le domaine de l'imagination et du rêve.⁶³

L'exageració retòrica de l'estrofa novena recorda unes ratlles d'Alexandre Dumas, referides al Mont Blanc:

[...] l'Aiguille Verte dont la tête, toute couverte de neige, semble le géant de la ballade, qui arrête les aigles dans leur vol, et heurte les nuages de son front.⁶⁴

La imatge de la «fulla de falguera» que Verdaguer aplica a la serralada pirinenca (estr. 28) pot provenir del geògraf Élisée Reclus, el qual, en fer la descripció orogràfica dels Pirineus, escriu:

Parmi les chaînes de montagnes d'une régularité presque parfaite, on peut citer la partie occidentale des Pyrénées. De même qu'une branche d'arbre, ou, mieux encore, une *feuille de fougère* se divise et se subdivise à droite et à gauche en petits rameaux, en feuilles et en folioles...⁶⁵

Del mateix autor degué prendre Verdaguer la idea de la partió dels Pirineus, que hauria donat origen a la Vall d'Aran:

On pourrait comparer les Pyrénées à une chaîne normale qui aurait été divisée en deux par une gigantesque faille, et dont les moitiés, restées fixes par leurs extrémités maritimes, auraient tourné légèrement, et en sens inverse, autour de ces extrémités, comme sur des pivots. [...] Ainsi les extrémités des deux chaînes [...] limitent de toutes parts une vallée profonde [...]. C'est le pays d'Aran, centre des Pyrénées.⁶⁶

Així ho fan pensar les dues estrofes que el poeta dedica a la formació geològica d'aquesta vall pirinenca, en la represa del cant IV de *Canigó*, just després del passatge «La Maleïda».

La metàfora aràbiga del «Pont de Mahoma» (estr. 12) —esdevingut «Pas de Mahoma» en les referències actuals dels excursionistes— prové, sense cap mena de dubte, de la literatura muntanyista francesa del segle passat.⁶⁷

Stéphen Liégeard, autor d'un indubtable model formal de «La Maleïda» —l'oda que reproduceix en apèndix—, pogué facilitar a Verdaguer algunes figures retòriques d'aquest cant. Les flors de l'alta muntanya, que Verdaguer qualifica de «tristes» (estr. 21), són, per a Liégeard, «rarses» i «empoisonnées»;⁶⁸ Roland és esmentat en tots dos poemes, etc.

Hippolyte Taine, font probable d'algunes estrofes, i citat a propòsit d'una metàfora militar d'aquest cant, pogué servir a Verdaguer altres figures retòriques: la imatge verdagueriana d'una pedrera, amb carreus suficients per a totes les catedrals del món (estr. 14), pot ser la utilització, *in contrarium*, de la que fa servir Taine, a propòsit del circ de Gavarnia:

La montagne, autrefois, dans un accès de fièvre, a secoué ses sommets, comme une cathédrale qui s'effondre. [...] leurs assises sont disloquées, leurs flancs crevassés, leurs aiguilles déchiquetées. [...] Les rochers écroulés se sont soutenus les uns les autres [...]. Quel jour que celui de la ruine!⁶⁹

Les mateixes roques que, per a Verdaguer, són «ossos de muntanya» (estr. 15) s'afeguen a Taine «squelettes de montagnes»,⁷⁰ i el «fossar» (estr. 21) o el «sepulcre» (estr. 24) del poema verdaguerià es corresponen amb els «sépulcres de granit et de neige» que Taine descriu a la Maladeta.⁷¹

En el capítol que Michelet dedica als Pirineus en el seu llibre *La Montagne*, en parlar de la formació de la Maladeta, escriu: «Les pics s'émousèrent et s'arrondirent en belles tours» (pàg. 94). Verdaguer, a «La Maleïda», se serveix dues vegades de la imatge de la «torre» (estr. 4 i 16), per referir-se al cim de la muntanya més alta del Pirineu.

A propòsit de la deïtat que habita aquella «cima excelsa»,⁷² que Verdaguer identifica amb el nom del pic més alt del massís (estr. 23), i que té «la bellesa / de l'àngel maleït» (*ibid.*), reportaré un fragment de l'obra de Michelet, on l'autor parla de les supersticions suïsses sobre les geleres alpines:

Les glaciers étaient jadis un objet d'aversion [...]. Ceux du mont Blanc [*sic*] s'appelaient en Savoie «des monts maudits». La Suisse allemande, en ses vieilles légendes de paysans, met les damnés aux glaciers. C'est une espèce d'enfer. [...]

Au château des monts glacés, trône une impitoyable vierge, qui, le front ceint de diamants, provoque tous les héros, en rit d'un rire plus cruel que les traits aigus de l'hiver. Ils montent les imprudents, ils arrivent au lit mortel, et restent là enchaînés, faisant avec une épouse de cristal la noce éternelle...⁷³

Potser no fóra desencertat de relacionar aquesta llegenda amb la visió negativa del cim de la Maladeta que ofereix Verdaguer en el seu cant, fins arribar a ser del tot explícit: «Fugiu també vosaltres, pastors i excursionistes; / [...] / la neu és lo sudari amb què traidora fada / vos vol amortallar» (estr. 21).

Pel que fa a la denominació de la divinitat d'aquelles altures pirinenques, Verdaguer es decanta per la forma *Neto* —d'acord amb la pronúncia aranesa, segons aclareix en una recensió crítica d'un anuari excursionista—,⁷⁴ que, «segons los sabís, és lo nom d'un déu celtíber, que seria adorat en aquellas fredas alturas».⁷⁵ Aquests «savís» eren, probablement, autors francesos que el poeta llegia tot cercant informacions per al seu *Canigó*. En tot cas, francesos foren els qui batejaren amb el nom de *Néthou* —deformació d'Aneto, el veí poblet ribagorçà— el pic més elevat del massís, quan, a començaments del segle XIX, se n'hagué fixat l'altitud.⁷⁶

Conclusions

El passatge «La Maleïda», incorporat al cant IV de *Canigó*, és un poema compost segons les pautes del romanticisme, que tracta un tema —la sublimitat de la muntanya— de llarga tradició en la literatura francesa del segle XIX. El poema evidencia la influència d'uns models poètics formals (Hugo, Liégeois) i la utilització de fonts documentals molt diverses: obres de divulgació científica (Reclus, Michelet); obres literàries en prosa, sobretot del gènere «de viatges» (Marcellus, Dumas, Taine); obres menors del mateix gènere (Russell, Ferrère, Liégeois); guies turístiques i excursionistes (Joanne), etc.

Aquesta influència demostra a bastament l'interès de Verdaguer a procurar-se tota mena d'informacions sobre el tema —i la forma— de les seves composicions poètiques. Tanmateix, l'adaptació al català de models foranis, afavorida per un domini excepcional dels recursos retòrics i un coneixement precís dels usos lingüístics propis, produeix uns resultats literaris d'una gran originalitat.

D'altra banda, l'estudi d'aquestes influències revela la importància metodològica, per a la identificació de les fonts d'una composició en vers, de l'estudi d'obres literàries en prosa, de gèneres diversos, i, fins i tot, d'obres purament documentals, com ara les guies turístiques o excursionistes.

Finalment, és important de remarcar —com ja s'ha fet, justament, a propòsit d'aquest poema—⁷⁷ la relació que tenen els escrits en prosa de Verdaguer i les seves composicions en vers. En el cas que ens ocupa, és inqüestionable la correspondència entre algunes estrofes de «La Maleïda» —composades entre 1882 i 1885— i diverses anotacions dels dietaris excursionistes de 1882 i 1883.

Notes

1. «Quan des dels plans de Lourdes vegi la Maladeta», llegim en un esberrany del cant a aquest massís pirinenc (Biblioteca de Catalunya, ms. 375-III, f. 7r). Per a la cronologia del viatge, cfr. Narcís GAROLERA, «Estudi introductorio» a Jacint VERDAGUER, *Excursions i viatges*, vol. I (Barcelona, Barcino, 1991), pàg. 16.

2. El físic francès Reboul mesurà l'altitud d'aquest pic el 1817, i li donà, deformat en *Néthou*, el nom del veí poblet ribagorçà d'Aneto. Cfr. A. ARMENGAUD - A. JOLIS, *Posets-Maladeta*, 3ª ed. (Barcelona, Ed. Montblanc - C.E.C., 1968), pàg. 402.

3. Inèdites en la seva major part, les he incorporades a la meua recent edició de l'obra verdagueriana *Excursions i viatges*, volum III (Barcelona, Barcino, 1992), pàgs. 139-155.

4. També inèdites, formen part de l'extensa ressenya d'aquella excursió, inclosa igualment en l'edició esmentada a la nota anterior, volum III, pàgs. 220-221.

5. Jaume OLIVERAS, Pvre., «Prefaci» a *La Maleida (Maladetta) del poema «Canigó» (cant IV) de mossèn Jacinto Verdager* (Barcelona, Lluís Gili, 1917), pàg. XI.

6. Cfr., per a més detalls, la monografia de Jean ESCUDIER *L'Aneto i els seus homes. La Maladeta* (Barcelona, Ed. Montblanc - C.E.C., 1972).

7. Quan, el 1893, s'estrena el ballet *La Maladetta*, amb lletra i música, respectivament, dels tolosans Pierre Gailhard i Paul Vidal, el crític musical d'un diari madrileny hi fa la reserva següent: «Es justo advertir de pasada que antes que él [l'autor del llibret] nuestro Jacinto Verdager en su *Canigou* [sic] habría tratado con mucha más inspiración y poesía el mismo episodio [la llegenda dels pastors petrificats]» («El Imparcial», 2-III-1893).

8. Biblioteca de Catalunya, ms. 375-III, ff. 7r-11v. Presenten una redacció molt vacil·lant —alguns versos són escrits amb llapis— i moltes estrofes apareixen ratllades. L'estructura mètrica, però, és ja la definitiva.

9. Tots els versos presenten «r tercera», en la denominació d'aquest estudiós. Cfr. Josep M. SOLÀ i CAMPS, «Del Colom a L'Atlàntida», dins *Jacint Verdager en el centenari de «L'Atlàntida»* (Barcelona, Fundació Carulla-Font, 1977), pàg. 61.

10. Biblioteca de Catalunya, ms. 375-III, ff. 28v-33v. El cant, sencer, és escrit amb tinta, llevat d'algunes paraules escrites amb llapis en espais deixats en blanc, o damunt d'altres mots ratllats. Cal fer notar que, tant en els primers esberranys com en aquesta versió quasi definitiva, el darrer vers de cada estrofa —hexasíl·lab— no està centrat, i fa caixa per l'esquerra. Vegeu, per a més detalls, Pere BOHIGAS, *Manuscrits de «Canigó» de Verdager*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», II (Montserrat, 1981), pàgs. 333-366.

11. Cfr. R. TORRENTS, *El poemari de «Pàtria» en l'òrbita de «Canigó»*, «Anuari Verdager 1988» (Vic, 1989), pàg. 170, nota 13.

12. «La Renaixensa», 1-I-1886. Cito per la reproducció d'«Anuari Verdager 1990» (Vic, 1991), pàg. 216.

13. M. NIGER COLORADO, «La Publicidad», 16-II-1886. *Loc. cit.*, pàgs. 220-221.

14. «Las Provincias», 5-I-1886. *Loc. cit.*, pàg. 205.

15. *Loc. cit.*, pàg. 127.

16. *Ibid.*, pàg. 143.

17. «El Imparcial», 22-II-1886. *Loc. cit.*, pàg. 228.

18. *Ibid.*, pàg. 231.

19. *Epistolari de Jacint Verdager*, vol. V (Barcelona, Barcino, 1977), pàgs. 108-109.

20. Dins l'esmentada recensió crítica de *Canigó* (cfr. nota 17). Fou inclosa, més tard, en el recull *A dos vientos. Críticas y semblanzas* (Barcelona, 1892), pàgs. 71-79.

21. Dins la traducció castellana —fragmentària— de *Canigó*, a la revista «La Hormiga de Oro», l'any 1886.

22. Mosén Jacinto VERDAGUER, *Canigó* [...]. Versión castellana [...] por el Conde de Cedillo [...] (Madrid, Imprenta de Fortanet, 1898), pàgs. 56-67.

23. L'esmentat Tolrà de Bordas en publicà una versió, en prosa, a la «Revue Feli-brénne», el 1887, que incorporà a la seva traducció de *Canigó* (Paris, A. Savine, 1889). Trenta anys després de la versió francesa de Tolrà, n'aparegué una versió en vers, signada R. O., a l'edició poliglota de «La Maleïda», esmentada a la nota 5. A la Biblioteca de Catalunya (ms. 375-III, ff. 74-80) es conserva l'original autògraf —inèdit— d'una traducció francesa en vers d'aquest cant, signada pel poeta rossellonès Paul Bergue.

24. En italià, l'oda merescué una versió, en prosa, de Luigi Bussi a «L'Iride» corresponent a 1889, i una altra, en vers, de Maria Licer a la mateixa publicació de 1903.

25. *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. V (Barcelona, Barcino, 1977), pàg. 46.

26. Una relació dels llibres de viatges que havien pertangut a Verdaguer constitueix la primera part de la bibliografia que tanca l'estudi introductori a la meua edició crítica de l'obra verdagueriana *Excursions i viatges*, volum I (Barcelona, Barcino, 1991), pàgs. 307-318.

27. «De la Maladetta, en Cerdanya y Andorra se n diu Malehida», escriu en un dels quaderns de notes de l'excursió de 1883, i el mot «Malehida» encapçala una anotació de la llibreta de l'any anterior (cfr. *Excursions i viatges*, ed. cit., vol. III, pàgs. 267 i 139). En aquesta darrera anotació, tanmateix, Verdaguer esmenta una vegada «les Maleïdes», potser per influència de la denominació francesa *Monts-Maudits*. A començaments del segle XVII, l'historiador Jeroni Pujades parlava de «la montaña maldita [...] según dicen los de aquella tierra» (*Crónica universal del Principado de Cataluña*, vol. I [Barcelona, 1829], cap. II), i, a la fi del segle XVIII, el viatger castellà Francisco de Zamora les anomenava, indistintament, «las Maleidas [sic]» i «las famosas montañas Maladetas» (*Diario de los viajes hechos en Cataluña*, ed. de R. Boixareu, [Barcelona, 1973], pàg. 193 i 201). D'altra banda, el 1789, el baró de Ramond —el primer que intentà l'ascensió del massís— proposà la següent explicació d'aquest orònim: «la *Maladetta*, montagne réputée inaccessible, nommée comme le Mont-Blanc, la *Maudite*, parce qu'elle ne fournit point de pâturages au bétail des vallées voisines» (*Observations faites dans les Pyrénées...*, [Paris, 1789], pàg. 196). Per a la discutida etimologia d'aquest nom, cfr. J. ESCUDIER, *L'Aneto i els seus homes*, pàg. 54.

28. *Une voix des montagnes, ou Bagnères-de-Luchon et ses harmonies* (Toulouse, Rives et Faget, 1869). En l'exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya, els fulls que contenen el prefaci, l'índex i una vintena de capítols del llibre foren tallats per Verdaguer; restaren intonsos, en canvi, els fulls dels set primers capítols, dedicats al balneari de Luchon (història, anecdotari, etc.), i els del darrer, que tracta exclusivament de les fonts d'aquell establiment i de les seves propietats medicinals.

29. Stéphen LIÉGEARD, *Une visite aux Monts Maudits (Ascension du Néthou)*, Paris, Hachette, 1872.

30. Cfr. Osvald CARDONA, «Verdaguer i Lamartine», dins *De Verdaguer a Carner. Assaig sobre afinitat entre grans poetes* (Barcelona, Selecta, 1960), pàgs. 13-66, esp. pàg. 18.

31. Victor HUGO, *La légende des siècles*. Nouvelle série, tome II, secció XXV. Verdaguer en posseïa un exemplar de la quarta edició (Paris, Calmann Lévy, 1877). En l'«Édition Nationale» de les obres d'Hugo, la secció «Les montagnes» —que conté tan sols el poema de referència— duu el número XL, i figura en el volum tercer de *La légende des siècles* (Paris, 1886). Aquesta numeració s'ha mantingut com a definitiva. El reproduïxo, sencer, en l'apèndix. (Agraeixo a Josep M. Solà i Camps la indicació d'aquest possible model de «La Maleïda».)

32. «La Maladetta est, en effet, le Mont-Blanc des Pyrénées [...] la reine incontestée de la chaîne pyrénéenne» (S. LIÉGEARD, *Une visite aux Monts Maudits*, pàg. 7); «La Maladetta est la reine des Pyrénées, comme le Mont-Blanc és le géant des Alpes» (Id., *La Maladetta*, nota 1).

33. *Voyage dans les Hautes Pyrénées*, par le Cte. de MARCELLUS (Paris, Firmin Didot, 1826), pàgs. 88-89.

34. *Une voix des montagnes* (cfr. nota 28) té molts punts en comú amb l'obra de monsenyor de LA BOUILLERIE *Le symbolisme de la nature* (Paris, V. Palmé, 1873), basada en els *Études de la nature* (1784) i, sobretot, en les *Harmonies de la nature* (1796), de Bernardin de Saint-Pierre. Verdaguer posseïa exemplars de totes aquestes obres.

35. *Une voix des montagnes*, pàgs. 290-291. Aquests versos, la procedència dels quals no indica l'autor del llibre, podrien ser extrets de *Les trois règnes de la nature* (1808), poema en vuit cants de l'abbé Jacques DELILLE (1738-1813), reputat traductor de Virgili al francès.

36. *Ibid.*, pàgs. 294-295. No he sabut trobar cap notícia d'aquest poeta.

37. *Ibid.*, pàg. 153. L'esmena —«rochers» per «rocs»— restitueix el metre original del vers, i evidència una lectura atenta d'aquelles estrofes per Verdaguer, atès que a la fe d'errates del volum no s'assenyala pas aquesta badada tipogràfica.

38. *Ibid.*, pàg. 261. Són les dues últimes estrofes de la secció VI de l'oda sisena del llibre tercer d'*Odes et ballades* (1826). Ferrère introdueix la citació hugoniana amb aquestes paraules: «Victor Hugo avait sans doute vu ces lieux d'horreur [la Maladeta], quand il a écrit ces vers».

39. Verdaguer tornarà a servir-se d'aquesta sextina en el poema «La processó de Corpus», inclòs dins el volum pòstum *Eucaristiques* (Barcelona, «L'Avenç», 1904), pàgs. 20-33.

40. Hugo hi alterna estrofes de cinc alexandrins i un hexasíllab (les senars), i estrofes formades per sis alexandrins (les parelles).

41. Théophile GAUTIER, *Poésies complètes*, vol. II (Paris, G. Charpentier et Cie., 1890), pàg. 108. Verdaguer pogué haver conegut una edició anterior d'aquell recull.

41bis. *Recueil de l'Académie des Jeux Floreux*. 1865 (Toulouse, Impr. Ch. Doula-doure, 1865), pàgs. 41-46.

42. Stéphen LIÉGEARD, *Une visite aux Monts Maudits* (cfr. nota 29), pàgs. 37-38 i 41-42. Dos anys abans, Liégeard havia incorporat el text sencer de la composició de referència en un volum intítulat *Le Verger d'Isaure* (Paris, Hachette, 1870), que no és segur que Verdaguer hagués pogut conèixer. Liégeard, però, es relacionà força amb Verdaguer, publicà un article sobre *L'Atlàntida* al diari francès «Le Pays» (2/3-IV-1883) —reproduït parcialment, en català, per la «Revista Literària», i havia de redactar un estudi que servís de pròleg a la versió francesa de *Canigó*, de Tolrà de Bordas (cfr. «Anuari Verdaguer 1990», pàg. 93). D'altra banda, Verdaguer posseïa un exemplar d'una altra obra de Liégeard, dedicada per l'autor: *Au caprice de la plume. Études - Fantaisies - Critique* (Paris, Hachette, 1884). No és pas impossible, doncs, que aquest li fes conèixer el text sencer de l'oda «La Maladetta», a partir d'una de les edicions esmentades.

43. Dono les gràcies a l'amic Pep Vila per haver-me facilitat, a petició meua, una còpia de l'edició original del poema.

44. Els poemes «València i Barcelona» —publicat al «Diario de Barcelona»— i «Salutació» —inserir a «Las Provincias». Tots dos foren inclosos en el seu *Llibret de versos* (València, 1885). Cfr. Lluís GUARNER, *La Renaixença valenciana i Teodor Llorente* (Barcelona, Edicions 62, 1985), pàgs. 49 i 73.

45. Cfr. *Excursions i viatges*, ed. cit., vol. III, pàg. 159.

46. Al seu opuscle *Siete maravillas raras del Principado de Cataluña* (Barcelona, Impr. P. Campins, 1745), pàg. 12. Aquest erudit invoca, com a font de la llegenda, l'historiador Jeroni Pujades (*Crónica universal del Principado de Cataluña*, vol. I, cap. V).

47. Adolphe JOANNE, *Itinéraire général de la France. Les Pyrénées* (Paris, Hachette, 1879), pàg. 583. En l'exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya, el fragment té un senyal de lectura al marge.

48. Élisée RECLUS, *La terre. Description des phénomènes de la vie du globe*, vol. I: *Les continents* (Paris, Hachette, 1877), pàg. 22. És un exemplar de la quarta edició de l'obra, que reproduïx el prefaci de la primera (1867).

49. [Jules] MICHELET, *La Montagne* (Paris, Libr. Internationale, 1868), pàg. 94. L'exemplar de Verdaguer era de la quarta edició, estampada el mateix any.

50. [Hippolyte] TAINE, *Voyage aux Pyrénées* (Paris, Hachette, 1878), pàgs. 229-231. L'exemplar de Verdaguer és de la vuitena edició de l'obra.

51. Alexandre DUMAS, *Impressions de voyage* (Bruxelles, J. P. Meline, 1834), pàgs. 178-182. Encara que no s'ha conservat cap exemplar d'aquesta obra entre els llibres que havien pertangut a Verdaguer, podem pensar que el poeta la coneixia bé. Així ho fa suposar la traducció literal d'un fragment —la descripció de la ciutat de Ginebra—, que el poeta desestimà en la redacció definitiva de les seves impressions europees. Cfr. J. VERDAGUER, *Excursions i viatges*, ed. cit., vol. III, pàgs. 79-80.

52. *Ibid.*, pàgs. 179-180.

53. *Excursions i viatges*, ed. cit., vol. III, pàgs. 151-153.

54. A. DUMAS, *Impressions de voyage*, pàg. 195.

55. Una quarteta seva, en francès, figura al llibre de registres d'aquest cim, amb la data «16-IX-1871». Cfr. J. ESCUDIER, *L'Aneto i els seus homes*, pàg. 119.

56. Stéphen LIÉGEARD, *Une visite aux Monts Maudits*, pàg. 65.

57. *Ibid.*, pàg. 66.

58. Cfr. nota 31.

59. Verdaguer se serví d'aquesta darrera metàfora, amb el mateix terme hugonià, en la descripció en prosa del massís pirinenc: «son front s'aixeca sol en l'espai sota la tiara inmensa del firmament, que sembla feta espresament per ell» (*Excursions i viatges*, ed. cit., vol. III, pàg. 221).

60. *Une voix des montagnes*, pàg. 288.

61. *Voyage aux Pyrénées*, pàg. 337.

62. *Excursions i viatges*, ed. cit., vol. III, pàgs. 149-150.

63. Henri RUSSELL-KILLOUGH, *Les grandes ascensions des Pyrénées d'une mer à l'autre* (Paris, Hachette, s.d.), pàg. 99. El prefaci és datat a Pau, «janvier 1866». L'exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya conté anotacions toponímiques, autògrafes de Verdaguer, anteriors a 1882.

64. *Impressions de voyage*, pàg. 177.

65. *La terre...*, vol. I, pàg. 173. El subratllat és meu. (Agraeixo a Josep M. Solà i Camps la indicació d'aquesta possible font.)

66. *Ibid.*, pàg. 175.

67. Amb aquest nom designaren la cresta que cal passar, amb una certa dificultat, per atènyer el cim de l'Aneto els primers alpinistes que la franquejaren. Verdaguer —que aclareix el terme en una nota— degué tenir-ne notícia per la guia Joanne que manejava, i pels autors, més o menys literaris, de relats excursionistes pirinencs (Liégeois, Ferrère, Russell...). Vegeu, per a més aclariments, les notes a la meua recent edició de les impressions verdaguerianes de l'ascensió a l'Aneto el 1882 (*Excursions i viatges*, vol. III, pàgs. 150-151).

68. *Une visite aux Monts Maudits*, pàg. 41.

69. *Voyage aux Pyrénées*, pàg. 219.

70. *Ibid.* pàg. 337.

71. *Ibid.*, pàg. 338.

72. «les Gaulois considéraient les monts comme les demeures des divinités et des forces occultes» (Jean SECRET, *L'Alpiniste* [Bordeaux, Delmas, 1946], pàg. 28).

73. J. MICHELET, *La Montagne*, pàgs. 21-22.

74. *Excursions i viatges*, ed. cit., vol. III, pàg. 300.

75. *Ibidem*.

76. Cfr. nota 2.

77. Josep Mª SOLÀ i CAMPS, *Tallat en roca. (Sobre la gènesi d'algunes estrofes del «Canigó»)*, programa de mà de la representació de l'òpera *Canigó* al Gran Teatre del Liceu, de Barcelona, el 30 de novembre de 1968.

APÈNDIX

I

DÉSINTÉRESSEMENT

Le Mont-Blanc que cent monts entourent de leur chaîne,
Comme dans les bouleaux le formidable chêne,
Comme Samson parmi les enfants d'Amalec,
Comme la grande pierre au centre du cromlech,
Apparaît au milieu des Alpes qu'il encombre;
Et les monts, froncement du globe, relief sombre
De la terre pétrie au pied de Jéhova,
Croûte qu'en se dressant quelque satan creva,
L'admirent, fiers sommets que la tempête arrose.
— Grand! dit le Mont-Géant. — Et beau! dit le Mont-Rose.
Et tous, Cervin, Combin, le Pilate fumant
Qui sonne tout entier comme un grand instrument,
Tant les troupeaux le soir l'emplissent de clarines,
Titlis soufflant l'orage au vent de ses narines,
Le Baken qui chassa Gessler, et le Rigi
Par qui plus d'ouragan sur le lac a rugi,
Pelvoux tout enivré de la senteur des sauges,
Cenis qui voit l'Isère, Albis qui voit les Vosges,
Morcle à la double dent, Dru noir comme un bourreau,
L'Orteler, et la Vierge immense, la Jungfrau
Qui ne livre son front qu'aux baisers des étoiles,
Schwytz tendant ses glaciers comme de blanches toiles,
Le haut Mythen, clocher de la cloche Aquilon,
Tous, du lac au chalet, de l'abîme au vallon,
Roulant la nue aux cieus et le bloc aux morènes,
Aiguilles, pics de neige et cimes souveraines,
Autour du puissant mont chantent, chœur monstrueux:
— C'est lui! le pâtre blanc des monts tumultueux!
Il nous protège tous et tous il nous dépasse;
Il est l'enchantement splendide de l'espace;
Ses rocs sont épopée et ses vallons roman;
Il mêle un argent sombre aux moires du Léman;
L'Océan aurait peur sous ses hautes falaises,
Et ses brins d'herbe sont plus fiers que nos mélèzes;
Il nous éclaire après que l'astre s'est couché,
Dans le brun crépuscule il apparaît penché,
Et l'on croit de Titan voir l'effrayante larve;
Il tresse le bleu Rhône aux cheveux d'or de l'Arve;

Sa cime, pour savoir lequel a plus d'amour
Et quel est le plus grand du regard ou du jour,
Confronte le soleil avec le gypaète;
La nuit, quand il se dresse, énorme silhouette,
Croit voir un monde sombre éclore à l'horizon;
Il est superbe, il a la glace et le gazon;
L'archange à son sommet vient aiguïser son glaive;
Il a, comme son dogue, à ses pieds le Salève;
Il tisse, âpre fileur, les brouillards pluvieux;
Sa tiare surgit sur nos fronts envieux;
Ses pins sont les plus verts; sa neige est la plus blanche;
Il tient dans une main la colombe Avalanche
Et dans l'autre le vaste et fauve aigle Ouragan;
Il tire du fourreau, comme son yatagan,
La tourmente, et les lacs tremblent sous sa fumée;
Il plonge au bloc des nuits l'éclair, scie enflammée;
L'immensité le baise et le prend pour amant;
Una mer de cristal, d'azur, de diamant,
Crinière de glaçons digne du lion Pôle,
Tombe, effrayant manteau, de sa farouche épaule;
Ses précipices font reculer les chamois;
Sur son versant sublime il a les douze mois;
Il est plus haut, plus pur, plus grand que nous ne sommes;
Et nous l'insulterions si nous étions des hommes.

[Victor HUGO, *La légende des siècles*. Nouvelle série, tome II (Paris, Calmann Lévy, 1877), secció XXV —«Les montagnes»—, pàgs. 349-353. Exemplar de Verdaguer, Biblioteca de Catalunya, núm. reg. 7191]

II

LA MALADETTA¹

*Largior hic campos aether et lumine vestit
Purpureo;...*

VIRGILE

Du fond des noirs ravins où l'Espagne commence,
Se dresse un mont sauvage, éblouissant, immense,
Qu'en un jour de colère Encelade apporta,
Quand les Titans, aux cieux voulant livrer bataille,
Cherchaient, pur y gravir, des degrés à leur taille:
C'est la Maladetta!

Vierge maudite! spectre aux mamelles arides!
Le bras d'un Dieu vengeur creusa d'ardentes rides
A travers le granit de son flanc criminel;
Puis sur le foudre éteint a roulé l'avalanche,
Et les hivers ont mis leur chevelure blanche
A son front éternel.

Et dès qu'un rayon d'or eut empourpré ses glaces,
Vers l'heure où le Néthou couronné de menaces
Dans un flot de vapeurs fièrement se noyait,
A pas lents je montai le long des roches nues,
Saluant du regard l'aigle qui, sous les nues,
En cercle tournoyait.

Ici l'homme s'arrête et la nature expire.
Le chaos est le roi de ce muet empire:
De grands blocs foudroyés en défendent l'abord,
Comme ces sphinx géants accroupis sur les tombes
Que l'Égypte asseyait au seuil des catacombes
Pour protéger la mort.

Adieu donc, frais vallons, prés verts, douces fontaines,
Et toi que l'Apollon berce de ses antennes,
Fleur des sommets, Iris éclos sous l'oeil de Dieu:
Clochettes des troupeaux, chants du pâtre, harmonies
Que la montagne exhale en notes infinies,
A vous encore, adieu!

1. La Maladetta est la reine des Pyrénées, comme le Mont-Blanc est le géant des Alpes. On a donné le nom de *Néthou* à la cime la plus élevée du groupe des Monts Maudits. Des neiges éternelles couronnent ses sommets.

Car voici le séjour de l'âpre solitude!
Des troncs déracinés jonchent une herbe rude
Que la chèvre jamais n'effleura de sa dent,
Et rien ne trouble au loin cet effrayant silence
Que les échos du gouffre où l'Esse² s'élance
Avec un bruit strident.

Je montais... mais soudain vers les sphères sans voiles
Dont l'aurore a pâli les dernières étoiles,
Un souffle monte aussi par l'obstacle irrité.
La terreur le précède et la nuit l'accompagne:
Des plaines de la France aux gorges de l'Espagne
Tout n'est qu'obscurité...

Quand par un trait de feu le nuage s'entr'ouvre;
L'étincelle en jaillit: son fauve éclat découvre
A l'oeil épouvanté de terribles splendeurs...
Cent abîmes béants semblent guetter leur proie,
Tandis que le glacier, comme un saphir, flamboie
Jusqu'en ses profondeurs.

Le sol tremble à mes pieds, l'éclair luit sur ma tête.
Des pins rompus, des rocs battus de la tempête
Bondissent en débris dans le Gave écumant;
L'aiglon hurle et siffle, et la voix du tonnerre
Vient étouffer, d'en haut, tous ces bruits de la terre
Sous son sourd grondement.

On croirait, par instants, que du défilé sombre
Roland le paladin élève sa grande ombre,
Et que de l'olifant l'ivoire éclate encor,
Pour réveiller ces preux de l'antique épopée
Dont le dernier tomba couché sur son épée,
Aux derniers sons du cor.

Est-ce lui que j'entends me crier: «Téméraire,
Qui t'a fait si hardi d'escalader cette aire?
Sur ces pics désolés oses-tu gravir seul?
Ah! fuis, si tu ne veux qu'en sa course trop lente
L'autan couvre à jamais ta dépouille sanglante!
D'un pli de son linceul!»

2. Le torrent de l'Esse², qui descend des glaciers de la Maladetta, se perd, en bouillonnant, dans un gouffre appelé *la Rencluse*. C'est là que les voyageurs qui tentent l'ascension du *Néthou* sont obligés de passer la nuit.

Non!... des accents plus fiers ont retenti: «Courage!
Dans son noir tourbillon laisse passer l'orage
Et la foundre épuiser ses carreaux révoltés:
Par dessus la tourmente est une cime altière,
Où le soleil épand en gerbes de lumière.
Ses sublimes clartés.»

— Et je montais toujours!... et bientôt les nuages,
Pareils aux flots sans fin d'une mer sans rivages,
Entre la terre et moi jetèrent le néant,
Et je vis à mes pieds l'ouragan tout en flammes
Se tordre, se briser, puis mourir sur les lames
De ce vaste Océan.

Tandis qu'à des hauteurs où l'humaine pensée
Chancelle, comme Atlas, sous un monde écrasée,
Surgissant jusqu'au ciel d'un élan calme et sûr,
Le Néthou, dédaigneux d'une rage impuissante,
Plongeait superbement sa crête éblouissante
Dans l'impassible azur.

Alors, les yeux perdus vers ces voûtes profondes,
Où sur les anneaux d'or se meuvent d'autres mondes,
Fier des périls bravés, ivre d'un pur bonheur,
Je laissai ma pensée entr'ouvrant ses deux ailes,
Me bercer par delà les neiges éternelles,
Et m'écriai: «Seigneur!

»Seigneur, cette tempête à tes lois asservie,
»Pour l'écu que ta flamme a touché, c'est la vie!
»C'est ainsi qu'au matin, pauvre, chétif et nu,
»Il part, sûr qu'en dépit des horizons funèbres,
»Doit rayonner un jour, du milieu des ténèbres,
»Son génie inconnu.

»Timide, il suit sa voie et lentement s'élève.
»Le vertige le prend... il fléchit, se relève,
»Et les genoux meurtris, en son âpre chemin
»Laisse à tous les buissons des lambeaux d'espérance.
»Mais son courage est grand, si grande est sa souffrance,
»Car tu lui tends la main!

»Donc, que vienne le flux des dédains populaires!
»Qu'il entende à la fois gronder, en leurs colères,
»Et le ciel sur son front et le sol sous ses pas!

»Que ses rêves de gloire, ainsi qu'un vain mirage,
»Tombent, l'aile brisée, entraînés par l'orage
»Dans la nuit du trépas!

»Qu'importe? il sent en lui l'étincelle divin!
»Ce qui l'attend, Seigneur, son âme le devine.
»Aux champs de l'idéal il a pris son essor:
»Adieu, terre!... il rampait, et désormais il vole,
»Et sur le cap fatal sa brûlante auréole
»Terrasse Adamastor.

»Déjà, tout radieux, il a franchi les cimes,
»Où se perd impuissant le fracas des abîmes...
»Hors de la foule il plane, et, comme l'aigle-roi,
»S'élançant dans l'éther, sa nouvelle conquête,
»Il ne voit plus enfin resplendir sur sa tête
»Que les astres et toi,

»Oui toi, maître adoré, principe et fin des choses,
»Par qui le cèdre croît et fleurissent les roses:
»Toi qui confonds, du haut de ta sérénité,
»Maladette ou colline en la même harmonie,
»Toi dont le divin souffle emporte le génie
»A l'immortalité!»

[Stéphen LIÉGEARD, *Recueil de l'Académie des Jeux Floreaux*. 1865 (Toulouse, Impr. Ch. Douladoure, 1865), pàgs. 41-46. Les estrofes 1^a-2^a i 4^a-6ª foren reproduïdes per l'autor en *Une visite aux Monts Maudits (Ascension du Né-thou)* (Paris, Hachette, 1872), pàgs. 37-38 i 41-42; exemplar de Verdaguer, Biblioteca de Catalunya, núm. reg. 7508]